

הרב קלמן וינטראוב

צער בעלי חיים

- א. גדרי צער בעלי חיים
 מקור הדין
 דאורייתא או דרבנן - שיטות הראשונים
 צעב"ח דאורייתא - המקור בתורה
 "על קן ציפור..." - צעב"ח?
 צעב"ח דאורייתא או דרבנן - הני"מ
 הכלולים באיסור
 הדוחים צעב"ח
 ב. צעב"ח - מול מצוות אחרות
 צעב"ח בשבת - טיפול וטרינרי, חליבה, המלטה, טלטול, מזון
 צעב"ח ברפואה - ניסויים על בע"ח
 צעב"ח בכשרות - הדברת מזון מחרקים
 כלאיים
 צעב"ח ביום יום - אכילת בשר, כלכלה (השמדת עודפים)
 היחס בין צעב"ח ובל תשחית
 איסור צעב"ח משום הרחקת אכזריות
 סיכום
 עצות שימושיות לצמצום חלקו של כל אחד מאתנו בגרימת צעב"ח.¹

גדרי צער בעלי חיים**מקור הדין**

מקור צעב"ח בגמרא הוא במסכת ב"מ (לב-לג), שם דנה הגמרא לגבי פריקת וטעינת בהמה. אנו נביא כאן את הסוגיא, ע"מ שיהיה יותר פשוט להבין דרכה את המחלוקות והמקורות.

"מצוה מן התורה לפרוק אבל לא לטעון. מאי אבל לא לטעון? אילימא אבל לא לטעון כלל - מאי שנא פריקה - דכתיב עזב תעזב עמו, טעינה נמי, הכתיב (דברים כב) הקם תקים עמו! אלא: מצוה מן התורה לפרוק בחנם, ולא לטעון בחנם - אלא בשכר, רבי שמעון אומר: אף לטעון בחנם. תנינא להא דתנו רבנן: פריקה בחנם, טעינה בשכר. רבי שמעון אומר: זו וזו בחנם. מאי טעמייהו דרבנן? דאי סלקא דעתך כרבי שמעון - לכתוב רחמנא טעינה, ולא בעי פריקה, ואנא אמינא: ומה טעינה דלית בה צער בעלי חיים, וליכא חסרון כיס - חייב, פריקה דאית בה צער בעלי חיים וחסרון כיס - לא כל שכן? - אלא למאי הלכתא כתביה רחמנא? לומר לך: פריקה - בחנם, טעינה - בשכר. ורבי שמעון, מאי טעמא? משום דלא מסיימי קראי.

¹ ע"פ 'הרצוי מול המצוי, כיצד לצמצם את הפערי' בהוצאת אוניברסיטת 'בר אילן'.

ורבנן: אמאי לא מסיימי קראי? הכא כתיב רובץ תחת משאו, התם כתיב נופלין בדרך דרמו אינהו וטעונייהו באורחא משמע, ורבי שמעון: נופלין בדרך אינהו וטעונייהו עלוייהו משמע. אמר רבא: מדברי שניהם נלמד: צער בעלי חיים דאורייתא. ואפילו רבי שמעון לא קאמר אלא משום דלא מסיימי קראי, אבל מסיימי קראי - דרשינן קל וחומר... תא שמע: בהמת נכרי ומשאוי ישראל - וחדלת. ואי אמרת צער בעלי חיים דאורייתא, אמאי וחדלת? עזב תעזב מבעי ליה!... אמר ליה: הא מני - רבי יוסי הגלילי היא, דאמר: צער בעלי חיים לאו דאורייתא... הא מני - רבי יוסי הגלילי היא, דאמר צער בעלי חיים דרבנן... לעולם רבי יוסי הגלילי היא, ובטעינה סבר לה כרבנן."

מבאר רש"י:

"דלית ביה חסרון כיס - אם לא יטעון. פריקה אית בה חסרון כיס - שהבהמה נשברת תחת משאה. לומר לך פריקה בחנם - אבל טעינה לא נצטוית אלא בשכר, הלכך, אי לא כתב פריקה ואתיא מקל וחומר מטעינה - הוה אמינא: דיו לבא מן הדין להיות כנדון, מה טעינה בשכר אף פריקה בשכר. לא מסיימי קראי - למשמעות טעינה, הלכך, אי כתיב חד - הוה אמינא: לפריקה אתא. רובץ תחת משאו - משמע שצריך לפרוק. דרמו אינהו וטעונייהו באורחא - אף המשא מוטל על הקרקע שצריך לטעון. מדברי שניהם - מדקאמרי תרווייהו פריקה עדיפא. ואפילו ר' שמעון לא קאמר - דאצטריך למכתב פריקה. אלא משום דלא מסיימי קראי - לטעינה."

שואל תוסי' (ד"ה 'אמאי וחדלת'):

"ואת' ולישני בחנם אבל בשכר חייב ולעולם צער בעלי חיים דאורייתא וי"ל דוחדלת משמע לגמרי."

מכך שגם ר' שמעון וגם חכמים מבינים שפריקה חמורה יותר מאשר טעינה, מסיק רבא ששניהם סוברים שצעב"ח דאורייתא. אומנם, למסקנה מעמידים את המשנה כדעת ר' יוסי הגלילי², שהרי קשה, מדוע לעיתים קיים העניין של "וחדלת", הרי גם אם בעל הבהמה לא מסייע לך, אין זו אשמת הבהמה, ומטעם צעב"ח עדיין אמורה לחול עליך החובה לפרוק. בכל אופן, אין זה משנה את הנקודה שדעת הרוב היא שהם סוברים שצעב"ח - דאורייתא, ומכיוון שמדובר על תנאים הרי שאין כל בעיה שתהיה מחלוקת ביניהם.

וכן במסכת שבת (קנד:): מביאה הגמרא שם מקרה לגבי אתונו של ר"ג, שהייתה טעונה בדבש בכניסת השבת, והשאר ר"ג את הדבש על האתון במשך השבת מכיוון שסבר שצעב"ח - דרבנן, ומשום כך א"י לבטל כלי מהיכנו בשל צעב"ח.

² אומנם, הריטב"א שם ד"ה 'אלא הא מני ר' יוסי הגלילי הוא' מקשה ומנסה להעמיד את המשנה כר' שמעון או כחכמים, אך גם הוא מודה שלמסקנה ניתן להבין מדוע העמידה הגמרא את המשנה דווקא כר' יוסי הגלילי, למרות שהוא מסביר שניתן היה להידחק מעט ולהעמיד את המשנה גם לפי דעת חכמים ו/או ר' שמעון, וכן אומר גם המאירי שם, והוא אף פוסק כי צעב"ח - דאורייתא כמו ששמע מהגמרא בשבת (קכח), וראה להלן בהמשך המאמר.

ישנה סוגיא אחרת, אף היא במסכת שבת (קכח:), בניגוד לדעת ר"ג ור' יוסי הגלילי, המדברת לגבי בהמה שנפלה לבור, ואומרת שם הגמרא שאם א"א לפרנס את הבהמה בבור, מביאים כרים וכסתות ומניחים תחתיה, למרות שיש כאן ביטול כלי מהיכנו, מכיוון שאותו תנא סובר שביטול כלי - דרבנן, ומכיוון שצעב"ח - דאורייתא, הרי שבא דאורייתא ודוחה דרבנן.³

דאורייתא או דרבנן - שיטות הראשונים

שיטת הרמב"ם (הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יג הלכה ט)⁴:

"בהמת עובד כוכבים, והמשא של ישראל, אם היה העובד

כוכבים מחמר אחר בהמתו - אינו זקוק לה".

ומכיוון שיסוד צעב"ח מבוסס⁵ על מצוות טעינה⁶, ובפשטות משמע מלשון הרמב"ם שאם הבהמה שייכת לעכו"ם אין על הישראל לא מצוות טעינה (מצד "עזוב תעזוב עימו") ולא מצוות פריקה שהיא מצד צעב"ח, הרי שמשמע מכאן שלשיטת הרמב"ם צעב"ח - דרבנן⁷. וכך מבינים גם היפני יהושע' (בב"מ שם), וכן משמע בבאור הגר"א לגבי דעת הרמב"ם וכן משמע שדעת רוב הראשונים על דעת הרמב"ם.

אמנם, היכסף משנה⁸, הימנחת חינוך⁹ והיאור שמח¹⁰ (בהלכות רוצח) דוחקים ברמב"ם ומסבירים שמה שכתב הרמב"ם לגבי עכו"ם זה רק בדין טעינה ולא בדין פריקה, כך שיוצא שגם לפי הרמב"ם צעב"ח - דאורייתא. אולם זוהי הידחקות גדולה, ויותר נראה (כפי שסוברים רב הראשונים) שדעת הרמב"ם היא שצעב"ח - דרבנן.

היאור שמח¹¹ (בהלכות שבת) עושה חילוק בדברי הרמב"ם, ומסביר שכאשר הציעור נעשה בידיים ממש - אז איסור צעב"ח הוא מדאורייתא, אולם, אם הציעור איננו בידיים, אלא נעשה ממילא - במקרה כזה צעב"ח יהיה מדרבנן בלבד.

שיטת הרי"ף¹² הישיטה מקובצת¹³ והנימוקי יוסף¹⁴ (בב"מ שם), וכן היכסף משנה¹⁵ (על הרמב"ם בהלכות רוצח שם) היא שלדעת הרי"ף ושאר הגאונים, צעב"ח - דאורייתא.

³ יש לשים לב לעובדה שבגמרא שם ברור שצעב"ח דאורייתא, והחידוש הוא שביטול כלי מהיכנו הוא דרבנן.

⁴ ויש להבין מדוע שנה הרמב"ם דין זה דווקא בהלכות רוצח ושמירת הנפש.

⁵ ב"מ לב: בסוגיא שראינו לעיל.

⁶ ואף המקרה שמביא הרמב"ם הוא אחד המקרים המובאים בגמרא בב"מ שם.

⁷ יתכן להבין שהרמב"ם מתכוון שצעב"ח הוא דין מיוחד, שכדין דאורייתא הוא חל רק כאשר במקרה האחריות על הבהמה היא על הישראל, ובמקרים אחרים, כאשר האחריות היא על עכו"ם, ואין לישראל אחריות ממשית בהמה הוא דין דרבנן. (וכן משמע גם מהגמרא בב"מ, שנראה שהחילוק העיקרי בה הוא לגבי זה שמחמר את הבהמה), ולכן כאן פסק הרמב"ם שאין צורך לסייע לבהמה אפילו אם היא שייכת לישראל, מכיוון שהאחריות על הבהמה היא על המחמר וכאן המחמר הוא עכו"ם. ישנה ראייה לדבר מדברי הרמב"ם כאן, שהרי כל מפרשי הרמב"ם לומדים מכאן את דעתו של הרמב"ם לגבי צעב"ח, ומדברי הרמב"ם משמע שהנקודה העיקרית תלויה בישראל ("צער ישראל").

אם לא נבין זאת כך, תהיה לנו בעיה לגבי מקורות אחרים שבהם משמע מהרמב"ם שצעב"ח הוא דאורייתא, כגון בימורה נבוכים¹⁶ (חלק שלישי פרק יז ד"ה 'והדעת'), שם אומר הרמב"ם שצעב"ח הוא דאורייתא.

וכן משמע מדברי הרמב"ם בטור שו"ע (או"ח סימן רסו סעיף ט), שם משמע לפי דברי הביאור הלכה שהרמב"ם סובר שצעב"ח דאורייתא כשהמחמר ישראל. וכן משמע בעוד מקורות רבים, ולא נאריך מקוצר היריעה.

וכך הבינו גם בעל 'המאורי' וה'מנחת חינוך' (למסקנה⁸).
שיטת המרדכי בב"מ (שם):

"ומכאן הוכיח ר"מ, דהיכא דיש לה לבהמה רוב חלב בדדיה, דמותר לומר לעכו"ם לחלוב אותה בשבת, משום צער בעלי חיים, וליטול העובד כוכבים החלב לעצמו. ושוב מצאתי כן בתשובת רב כהן צדק, ובפרקי דר"א פ"י".
כלומר, מכאן משמע שצעב"ח - דאורייתא.

אולם 'חדושי אנשי שם' (על המרדכי מסכת ע"ז יג.) כותב:

"פסק המרדכי דצער בע"ח דרבנן! וי"ל לפום ריהטא, דיש תרי מיני צער בע"ח, כי צער גדול דאורייתא וצער קטן דרבנן... אבל מ"מ כי דייקנן קשה, שהרי בע"ז מדבר מענין נועלין לפני הבהמה עד שתמות מאיליה, ואין לך צער גדול מזה. אך יש לומר, שיותר צער כשעוקרין או הורגין אותה ממה שמתה ברעב".

כלומר, ישנו חילוק בשיטת המרדכי - שלשיטתו צעב"ח דאורייתא, אולם הריגה - איננה בגדר צעב"ח.

שיטת המאירי (ב"מ שם):

"ממה שראינו במשנתנו, החמירה יותר בטעינה משר בפריקה. למדנו על צער בעלי חיים שאנו מוזהרים עליו מן התורה בכל מקום".

כלומר צעב"ח - מהתורה.

שיטת הרא"ש היא, שמהסוגיה בב"מ (שם) משמע שצעב"ח - דאורייתא. והרא"ש מוכיח זאת מהגמרא במסכת שבת (קכח:). שאומרת שמותר לבטל כלי מהיכנו לצורך בהמה שנפלה לבור בשבת בגלל צעב"ח⁹.

גם הנמוקי יוסף מוכיח מהסוגיה במסכת שבת שצעב"ח - דאורייתא, אך הוא מוסיף ודן, לגבי "זקן ואינה לפי כבודו" - אם זה דאורייתא מדוע פטור? ומתוך שם בסוף שצעב"ח הותר לתשמיש בני אדם, וכ"ש שהותר לכבוד בני אדם, ובפרט כאשר מדובר ב"שב ואל תעשה"¹⁰.

הרמ"א (חושן משפט סימן רעב סעיף ט) פוסק שצעב"ח - דאורייתא.

למסקנה: ראינו שרוב הדעות (ולפי חלק מהדעות - כל הדעות) סוברות שצעב"ח דאורייתא.

⁸ בהו"א טען המנחת חינוך כי א"א להכריע בדברי הרי"ף מהי שיטתו, אך לבסוף הוא מוכיח שכן ניתן להכריע מדברי הרי"ף שם מהי דעתו. אומנם, לפי דברי האור שמחי (בהלכות שבת), הוכחת ה'מנחת חינוך' נופלת, אך אין כאן המקום להרחיב בזה.

⁹ גם הרא"ש מתייחס לחליבת פרה בשבת, ואף הוא פוסק שמותר ע"י עכו"ם כמו שכתב המרדכי, אך הוא מתיר לישראל לקחת את החלב לעצמו.

¹⁰ לגבי השאלה מדוע זקן ואינה לפי כבודו לא צריך לפרוק, ענה הרמב"ן "דעשה דכבוד תורה עדיף", וע"כ הקשו שהרי זקן - אינו דווקא לענין חכמה, אלא גם לענין גיל, וממילא לא תמיד יהיה כאן כבוד תורה. וראה בשיטה מקובצת בב"מ שם את תירוצו לרמב"ן, שלדעת הרמב"ן יש צורך בתועלת ישירה כדי לפטור צעב"ח ואילולא פטרה התורה זקן מפריקת בהמה, כבודו לא היה פוטרו סתם כך, והוא היה חייב בפריקה, ואילו הרי"ן סובר שדי בתועלת עקיפה.

צעב"ח דאורייתא - המקור בתורה

השיטה מקובצת' הבין בצורה פשוטה שאמנם צער בעלי חיים מדאורייתא, אולם הוא סובר שאיננו יודעים מהיכן בתורה. כלומר, אין לנו פסוק ממשי שממנו אנו לומדים את צעב"ח, אלא כל הלימוד שלנו של צער בע"ח נובע מהסוגיה בב"מ מהדין של פריקה. בניגוד אליו, רש"י במסכת שבת (קכח: ד"ה 'צעב"ח') מבין שלאיסור צעב"ח אכן יש מקור מפורש מהתורה, והוא מדברי הפסוק "עזוב תעזוב עימו". מכאן הסיק ר' עקיבא איגר, שצער בעלי חיים הוא עשה (הוא לאו הבא מכלל עשה - דבר ההופך אותו לעשה), וכן כתב בעל הלבוש (יו"ד סימן שה סעיף יח). המאירי (בב"מ) הביא מקור אחר לצעב"ח מ"לא תחסום שור בדישו", וממילא יוצא מדבריו שצעב"ח הוא איסור "לא-תעשה"¹¹.

"על קן ציפור... - צעב"ח?"

המהר"ל (תפארת ישראל פרק ו) מביא את קושיית הפילוסופים שטוענים שלא יתכן שקיום מצוות גשמיות יביא לשכר בעוה"ב. ויותר מכך, מילא מצוות הגיוניות כמו "כיבוד אב ואם" או "לא תעמוד על דם רעך", אבל מצוות כמו שעטנז? מה זה נותן? במקרה של האומר "על קן ציפור יגיעו רחמיך" אומרת הגמ' (ברכות לג:) שמשתיקין אותו. מהי הסיבה לכך? בנקודה זו ישנה מחלוקת אמוראים - חד אמר מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית, וחד אמר מפני שעושה מידותיו של הקב"ה רחמים, ואינם אלא גזירות. מבאר המהר"ל - שמשמע מ"על קן ציפור יגיעו רחמיך" שציווי ה' הוא מצד רחמים על הציפור, ובכך הוא עושה פירוד בין הנמצאים עד שאין העולם אחד - "ולמה ירחם על קן ציפור ולא על מינים אחרים?" אם נסביר שהציווי של "על קן ציפור" נחשב כגזירה - אין כאן קושיא, והסיבה ש"שילוח הקן" נוהג דווקא ביונה, הוא מכיוון שכמו שהמינים מחולקים במין זה ובמין אחר, כך נוהגים במין אחד מנהג כזה ובמין אחר מנהג אחר. הסבר: כמו שהמינים מחולקים בצורתם ובצרכיהם כך בצורה שצריך לנהוג בהם הם מחולקים.

כנראה, שמחלוקת האמוראים תלויה בעצם במחלוקת אחרת - האם הקב"ה עושה מידותיו רחמים או דין. למאן דאמר שהקב"ה עשה מידותיו גזירות - זה מסתדר, שהרי אלו מצוות שלא נתנו עם טעם. אבל מה יעשה אותו מאן דאמר שעשה הקב"ה מידותיו רחמים ולא גזרות? כיצד הוא יסתדר?

אלא, ראוי שהקב"ה ינהיג את העולם על-פי דין וגזירות, כי מידת רחמים אין בה דין אמת - מצד האמת והיושר, ומרחם הקב"ה אף שאינו ראוי. באמת, נברא העולם במידת הדין ולכן כתוב במעשה בראשית "בראשית ברא אלוהים את השמיים ואת הארץ" והקב"ה ראה שאין העולם יכול להתקיים במידת הדין ולכן הוא הנהיג את העולם גם במידת הדין, וגם במידת הרחמים. אולם, כאשר אומר אדם "עד קן ציפור יגיעו רחמיך..." הוא כאילו אומר שהקב"ה מנהיג את העולם רק במידת הרחמים, ללא מידת הדין.

ועוד מאריך המהר"ל (שם) ומביא את הרמב"ם שאומר שטעם מצות שילוח הקן היא משום שרוב הביצים שבני האדם לוקחים אינם ראויות לאכילה, ואם בסוגי צער נפשי כזה חסה התורה על העוף, כל שכן שבבני אדם חסה התורה על צערם. וכן, אין קושיה על

¹¹ אומנם, בשו"ת הרדב"ז ללשונות הרמב"ם (סימן קסח) כתב שצער בע"ח, אפילו שהוא מן התורה, אין בו לא לאו ולא עשה.

הרמב"ם לגבי האומר "על קן ציפור יגיעו רחמיך" שהרי הרמב"ם סובר שהמצוות הן גזירות.

לאחר מכאן, מביא המהר"ל את הרמב"ן שסובר שלא נתנו מצוות אלו של "שילוח הקן" ושל "אותו ואת בנו" אלא כדי לקבוע בנו מידות טובות. ולמרות שלא נח למהר"ל, הוא משיג על הרמב"ן, שהרי עפ"י דברי הרמב"ן לא יכול להיות ש"מטיל קנאה במעשה בראשית" שהרי האיסור להתאכזר חל רק על האדם. ועוד, למה דוקא בריה זו ולא אחרת? ולמה דוקא בקן ציפור ולא בשור? ולגבי "אותו ואת בנו" - אם ישחט אחד בסוף היום ואחד בתחילת היום זה יותר אכזרי מאחד בתחילת היום ואחד בסופו? וכן בבן פקועה ... וכן עוד הרבה קושיות ...

לפי מ"ד שע"י שילוח הקן "עושה מידותיו רחמים ואינם אלא גזרות", ברור א"כ מדוע אם אמר "על קן ציפור..." משתקין אותו. לעומתו, הרמב"ם נדחק לתרץ שאין הלכה כמשנה זו.

מתרץ המהר"ל, שמה שאמר הרמב"ן - שלא נתאכזר, יתכן שהסיבה לכך היא מכיון שהקב"ה מרחם על העני או על הציפור, ויכול להיות שהקב"ה גזר שלא נתאכזר כלל מכח הגזירה. ולא קשיא¹².

המסקנה הנובעת מכל דברי המהר"ל: צעב"ח איננו מסיבה של אכזריות, צעב"ח איננה מצווה הומנית, אלא צעב"ח זו גזירה. אומנם יתכן שהקב"ה רצה לטעת בנו בעקיפין ע"י מצווה זו את מידת הרחמנות, אך אין זה עיקר המצווה. לגבי מה שהקשו לגבי קן ציפור, שנראה כאילו הקב"ה מרחם על קן ציפור דווקא¹³ אין כאן שום צד של רחמנות אלא דין (גזירה).

צעב"ח דאורייתא או דרבנן - הנ"מ

הריטב"א (ב"מ לב: ד"ה 'אמר רבא מדברי שניהם') מביא שתי נ"מ לגבי צעב"ח, האם הוא דאורייתא או דרבנן.

"וקשיא לן מאי נפקא לן מינה אי דאורייתא ואי דרבנן. ואיכא למימר לדחות עליה השבת. אי דאורייתא הוא דחי לה, אי דרבנן הוא לא דחי לה. כדאמר במסכת שבת: בהמה שנפלה לאמת המים מביאין כרים וכסתות ומניחין תחתיה. ואיהו סבר דאורייתא, דאי דרבנן לא מבטלי כלי מהיכנו אע"פ שהוא דרבנן. דלא אתי דרבנן ומבטל דאורייתא. א"נ נפקא מינה לבהמת עכומ"ז כדלקמן בשמעתא".

כלומר, הנ"מ העיקריות הן לגבי דחיית מלאכות דרבנן בשבת, וכן לגבי בהמת עכומ"ז שנתקעה - האם יש לסייע לבהמה.

הכלולים באיסור

פשוט הוא שבאיסור צעב"ח כלולות הבהמות, שהרי דין צעב"ח נלמד (במסכת ב"מ שם) מחיוב פריקת משא מחמור הכורע תחת משאו ("כי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו וחדלת מעזב לו עזב תעזב עמו" - שמות כג).

¹² כלומר הסיבה של "שילוח הקן" היא גזירה, אלא שבא הרמב"ן ונתן טעם לגזירה.

¹³ דבר שכמובן אינו יתכן ...

לגבי חיות ועופות, ר' אלעזר הקפר אומר (בירושלמי גיטין סב.):
 "אין אדם רשאי ליקח בהמה חיה ועוף אלא אם כן התקין להן
 מזונות"¹⁴.
 לגבי האדם, ישנה מחלוקת בין החיד"א (ברכי יוסף' יו"ד שעב ב), וכן הרמב"ם והרשב"א
 (שם) לבין שו"ת 'חוות יאיר' (סימן קצא).
 לפי החיד"א: אין הבדל בין צער בהמה לבין צער אדם, ושניהם אסורים. לעומתו, בשו"ת
 'חוות יאיר' כותב:

"...י"ל דהקפידה תורה על צער ב"ח דחסירה דעת ונפש
 המשכלת לסבול (עי' מטה אהרן ח"ב ערך צעב"ח דף רנד) מש"כ
 זה האדם איבעי ליה ליתובי דעתי ולקבל מאהבה אשר יארע
 לו וכמ"ש במס' סוכה על אבל חייב בסוכה אע"פ דמצטער פטור
 מן הסוכה ודוק".

כלומר ישנה מעלה גדולה בסבל, אך ישנו צורך להבין זאת, ומכיוון שהבהמה איננה יכולה
 להבין, יש איסור לגרום לה סבל, אולם האדם, שיכול להבין כי בסבל יש נקודה חיובית,
 צריך לקבל את היסורים באהבה, ומשום כך, אין עליו איסור של צעב"ח.

הדוחים צעב"ח

- א. לפי התוס' במסכת ב"מ (לב:) משמע שכמו שלגבי כבוד מלכים לא שייך העניין של
 'בל תשחית', כך לא חל לגבי כבודם העניין של צעב"ח. ולכן, מותר לעקור את פרסות
 בהמות המלך, כדי שלא ישתמשו בהן אחרים לאחר מותו, למרות שלבהמות זהו סבל
 להיות ללא פרסה¹⁵.
 אמנם, ישנו הבדל גדול בין איסור 'בל תשחית' לבין איסור צעב"ח, שהרי 'בל תשחית'
 בשאר דברים (כלומר פרט לעניין השחתת עצי פרי) הוא איסור דרבנן בלבד, בעוד
 איסור צעב"ח הוא איסור דאורייתא (לפחות לפי חלק גדול מהשיטות), וכך באמת
 מקשה ה'נודע ביהודה' (מהדורה תנינא יורה דעה סימן י), אולם הרב פרידמן (בספר
 'נועם' חלק ה'), מוכיח שאיסור 'בל תשחית' הוא איסור דאורייתא בכל הדברים, ולא
 רק לגבי עצי פרי, אלא שרק על עצי פרי גזרו מלקות מכיוון שהוא מפורש ממש
 בתורה. ומכיוון שגם באיסור צעב"ח אין מלקות, הרי שאין שום בעיה להשוות בינו
 לבין איסור 'בל תשחית' בשאר דברים.
 ב. לפי התוס' (עבודה זרה יא. ד"ה 'עוקרין') משמע שלעניין כבוד בני אדם לא שייך 'צער
 בעלי חיים', שהרי הוא לומד את כל הפטור של 'כבוד מלכים' מכבוד ב"א. וכן משמע
 מה'נימוקי יוסף' שם.
 ג. בשו"ת 'שאלת יעב"ץ' כותב שצער בעלי חיים שייך רק ב'בע"ח דבני מלאכה ניהו".
 כלומר, לצורך בני אדם לא שייך עניין צער בעלי חיים, ולכן בחיות שאינן בנות
 מלאכה - כלומר אין בהן צורך לאדם, כגון שקצים ורמשים, לא שייך דין צעב"ח.

¹⁴ בשו"ת 'שאלת יעב"ץ' כותב הרב יעקב עמדין שהוא רק בבע"ח שהם בני מלאכה לצורך בני
 אדם, ויש להבין האם דבר זה מוציא מגדר איסור צעב"ח גם חיה ועוף, או רק שקצים ורמשים,
 כפי שמשמע שם.

¹⁵ תירוצו זה טוב רק למ"ד שצעב"ח נדחה בפני תועלת עקיפה, לפי מ"ד שלדחיית צעב"ח צריך
 תועלת ישירה התירוץ יהיה שאיסור צעב"ח חל רק כשמצטער ללא ריווח.

נראה שהשאלית יעבץ מבסס את דבריו מהגמרא (שבת עז): "אמר רב יהודה אמר רב כל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו לא ברא דבר אחד לבטלה".
 וכן ב'הגהות חתם סופר' (בי"מ לב) מביא החתם סופר מקור חדש לצעב"ח: "ורחמי על כל מעשיו" (תהילים קמה ט), ומכיוון שכתוב "ורדו בדגת הים" (בראשית א כח), הרי שכל דבר שהוא לצורך ב"א, או לכבודם, מותר להם.
 וכך משמע גם מדברי הרמב"ן לגבי שילוח הקן¹⁶ - שצעב"ח נידחה לצורך ב"א.
 ד. הט"ז (יו"ד סימן קיז) אומר שמוותר לנחור תיישים כדי למכור את עורותיהם שלמים, כך שהעור יהיה שווה יותר כסף. ומכאן משמע שצעב"ח נדחה גם בשל רווח כלכלי.

ב. צעב"ח מול מצוות אחרות

צעב"ח בשבת - וטרינר

בטיפול בבהמה בשבת ישנן מספר בעיות:

- א. ע"י הטיפול בבהמה נוצרת בשבת טירחה על הרופא המטפל, ולא ברור שצעב"ח אכן דוחה 'טירחה בשבת'.
- ב. כאשר הרופא יבוא לטפל בבהמה, ודאי הוא שלפחות בחלק מהמקרים יהיה עליו לטלטלה, אך טלטול בהמה אסור בשבת משום מוקצה.
 אומנם, יש מי שהתירו טירחה בשבת לצורך צעב"ח, ואף יש שהתירו לטלטל בהמה על מנת לרפואתה, אך גם אלו שהתירו לטלטל את הבהמה כדי להצילה, התירו זאת רק כאשר ההצלה היא ודאית, אך אם לא ברור בודאות שהתרופה תציל את הבהמה - אין לטלטל את הבהמה, ולו משום ספק. כמובן, שתמיד ניתן להפנות את הבהמה לרופאים שאינם יהודים. וכך גם פוסק בשו"ת 'חזון נחום' (סימן לה לג):
 "על כן בנידון דידן, לא מצאתי און להתיר, והשומר שבת כהלכתו, נותנים לו משאלות לבו, וריווח והצלה יעמוד לו ממקום אחר".

בישמירת שבת כהלכתה (פרק כז סעיף נה) פוסק הרב נויבירט שמוותר לרפאות בהמה אם האיסור אינו נובע ממלאכת שבת, ואין זה משנה אם האיסור הוא דאורייתא, או דרבנן ורק חז"ל אסרו לעשותו בגזירה. ולכן, מותר להאכיל בהמה תרופות, ואף מותר להזריק לה זריקה תוך שרירית, או לשים משחה על פצעה¹⁷, וכן, מותר לטלטל עבודה מוקצה. בכל אופן, כל אדם שעליו לרפאות, צריך להיוועץ עם מורה הלכה מה מותר ומה אסור לו לעשות.

חליבה בשבת¹⁸

החליבה היא מלאכה דאורייתא, אך משום צעב"ח הותר להגיד לנכרי שיחלוב את הפרה בשבת¹⁹. כמו כן, החולב לאיבוד - חולב ואינו מקבל את המשקה - פסקו הרמב"ן

¹⁶ לגבי שילוח הקן, המהר"ל ב'תפארת ישראל' מסביר שאין כל קשר בין שילוח הקן לצעב"ח, ונרחיב יותר בנושא כשנדון במקור צעב"ח.

¹⁷ אך יזהר שלא ימרח את המשחה.

¹⁸ לגבי בהמה ערבית אין בעיה של חליבה בשבת מכיוון שאין לה כ"כ הרבה חלב, הבעיה חלה בעיקר לגבי הבהמות ההולנדיות, שאפילו אם לא היו מפרידים ממנה את הוולד, עדיין הייתה נשארת לה כמות עצומה שהייתה גורמת לה צער רב.

¹⁹ לפי חלק מהדעות, מותר אף לישראל להשתמש בחלב.

והרשב"א שאין חליבה זו נחשבת כלל כמלאכה, וממילא הרי שהיא מותרת אפילו לכתחילה²⁰. להלכה, פסק החזו"א²¹ שמוותר להשתמש במכונת חליבה בשבת כאשר יש לדאוג שהחלב הראשון ילך לאיבוד²², ורק לאחר זמן מה ניתן לסובב את הברז שיעביר את שאר החלב למיכלי חלב רגילים. אומנם ישנה בעיה לגבי הלבשת גביעי המכונה על הבהמה, אך גם לבעיה זו נמצא פתרון. בכ"א, להלכה הותרה חליבה בשבת בשל צעב"ח.

המלטה בשבת

סיוע לבהמה בהמלטה כמעט ואינו מופיע בספרי הלכה 'קדומים'. כנראה הסיבה לכך נעוצה בעובדה שהבהמות הפכו לרגישות ועדינות במשך השנים. בכל אופן, כיום ישנה סכנה גדולה לבהמה שתמליט ללא סיוע. לעניין ההלכה, מתחלקת ההמלטה לשני חלקים:

- א. יילוד - משיכת הוולד ממש מתוך הרחם.
- ב. סיעוד - אחיזת הוולד כך שלא יפול, דחיקת בשר האם, הרחבת הפתח כדי שיקל עליה ללדת, כיוון הולד וכדומה.

לגבי סיעוד, סיעוד הותר בברור ביו"ט, אך לגבי שבת אין זה ברור מה יהיה הדין, ויש בכך מחלוקת בין הטור (מתיר), הרא"ש (מסתפק) ואחרונים אחרים (אוסרים). בכל אופן, אם יש סכנה, ברור שיש להתיר. אם אין סכנה, אם לגמרי אין צורך - אסור, אם יתכן שסיעוד ימנע צורך ביילוד נראה שאין בעיה להתיר²³.

לגבי יילוד, רוב הפוסקים פסקו שאסור, ונחלקו ביניהם האם זהו איסור דאורייתא או איסור דרבנן. בכל אופן, אם יש סכנה ממשית לבהמה, יש מקום להתיר.

טלטול בע"ח בשבת

ברמת העיקרון בהמה נחשבת כימוקצה', וכזאת הרי שהיא אסורה בטלטול. וכן נפסק ע"י כל הפוסקים. אומנם במקרה כשיש חשש רציני שהבהמה תמות, יש מי שהתיר לטלטלה²⁴, אך עדיין ישנם לא מעט פוסקים שאומרים שאפילו אם הבהמה תמות, אסור לטלטלה.

הרב קלמן וינטראוב

מזון בשבת

בהמה שמזונותיה על בני האדם, פשוט שמוותר לתת לה מזון בשבת. ואפילו בהמה שקשה לה לאכול לבד, מותר להאכילה²⁵, ואפילו אם המאכיל אינו הבעלים.

בע"ח שאין מזונותיו על האדם, אסור להאכילו בשבת, ולכן אסור לתת שאריות לציפורים ב'שבת שירה'²⁶. בכל אופן, כל בע"ח שאין לו מה לאכול, אפילו אם אין מזונותיו על ב"א, מותר להאכילו בשבת.

²⁰ אומנם, יש מי שהבין שחליבה לאיבוד היא מלאכה שאינה צריכה לגופה, ואז לא ברור שיותר החלב (יש להבין למה, הרי "מלאכה שאינה צריכה לגופה" זו מלאכה דרבנן, וצעב"ח - דאורייתא).

²¹ לרב ברוקנטל מקיבוץ 'חפץ חיים'.

²² וכך בביצוע פעולת החליבה לא יהיה איסור.

²³ ובכל אופן בימינו שרוב הבהמות נחשבות כעדינות וסביר להניח שיש סכנה נראה להתיר סיעוד.

²⁴ כגון עוף פצוע שכל העופות מנקרים בו, ואם לא יצילו, ימות.

²⁵ אך יש להיזהר שלא לטלטלה תוך כדי האכלה, שהרי בע"ח הם 'מוקצה'.

לגבי עופות²⁷, במקום שמותר לתת להן מזון, מותר להאכילן רק במקום שאין בו חשש צידה²⁸.

לגבי פיטום אווזים יש שאסרו להאכילם משום טירחה בשבת, ולכן יפטמם פעם אחת ממש לפני שבת, ופעם אחת מייד במוצאי שבת, ורק אם יהיה להם ממש סבל אם לא יאכלו שוב, מותר להאכילם פעם אחת באמצע השבת, כאשר עדיף להאכיל ע"י נכרי, ורק אם אין נכרי, ניתן להאכילן ע"י ישראל.

צעב"ח ברפואה - ניסויים על בע"ח

צעב"ח הוא אמנם מצווה דאורייתא, אולם כפי שראינו לעיל²⁹, ישנם גורמים הדוחים מצווה זו. ואכן, בפשטות נראה שאם אנו מתירים צעב"ח בגלל 'כבוד בני"א', וכן בגלל 'צורך בני"א', הרי שאין סיבה שלא נתיר ניסויים בבע"ח למרות שיש בהם צעב"ח. וכך כותב הרמ"א (שו"ע אבן העזר סימן ה סעיף יד):

"כל דבר הצריך לרפואה או לשאר דברים, לית ביה משום איסור צער בעלי חיים (איסור והיתר הארוך סימן נט). ולכן מותר למרוט נוצות מאווזות חיות, וליכא למיחש משום צער בעלי חיים (מהרא"י סי' קה). ומ"מ העולם נמנעים דהוי אכזריות"³⁰.

הרי שבפשטות אין בעיה מצד צעב"ח לבצע ניסויים על חיות³¹. אומנם, ברור הוא שיש לבצע בניסויים את מינימום הצער לחיות³², ואין להמשיך אותם מעבר להכרח³³.

צער בעלי חיים בכשרות³⁴ - הדברת מזון מחרקים

השאלה היא לגבי הצער שנגרם, והמלחמה הביולוגית האכזרית, וכן ההבדל בין בע"ח גדול וקטן מאוד לפי ההלכה.

היתרים לביצוע הדברה

א. הנודע ביהודה (מהדורה תנינא יורה דעה סימן ו) אומר שמצד צעב"ח מותר לצוד בעלי חיים, וכל הסיבה שאסרו היא משום שאין זה בילוי זמן מתאים לעדינות

²⁶ והיו שיישבו את המנהג. הערת העורך.

²⁷ וכן לגבי בהמות שאין מזונותיהן על ב"א, ושייך חשש צידה.

²⁸ בעופות וכן בבהמות טמאות, שאין חשש שמא יבוא לאוכלם, אין בעיה לתת להן מזון, שהרי אינו רוצה לצוד אותן.

²⁹ סעיף 'הדוחים צעב"ח', ראה פסקה ב שם מדובר על דחייה מפני כבוד בני אדם.

³⁰ לגבי הימנעות העולם מאכזריות, מוכיח הרב מיזלס במאמרו 'יתחומין' (כרך יד עמוד 366) שההימנעות היא כאשר התועלת היא ליחיד בלבד (וגם אז לעיתים אין נמנעים) אולם כאשר התועלת היא לכלל, אין חולק ע"כ שאין נמנעים מצער.

³¹ יתרה מזו, כל פעולה שהיא לצורך האנושות, יש לעשותה ללא שום היסוס.

³² דבר זה נלמד מצווי התורה שבסכין השחיטה לא יהיה שום פגם, וכן ממיקום השחיטה בצוואר הממעטת את צער הבהמה בשחיטה.

³³ וברור הדבר שאין לבצע ניסויים ללא תועלת לאנושות, אלא רק לשם משחק ותענוג.

³⁴ ע"פ מאמרו של הרב אבינר ב 'יתחומין' כרך ו.

ואצילות הישראלית. וכן יש בזה אפילו איסורים שצריכים להיכנס ליערות ויעברו על "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם" אך מי שהוא עני ועוסק בכך למחייתו מותר³⁵.

ב. ר' יעקב עמדן נשאל לגבי זבובים וענה שכל עניין צעב"ח זה בבעלי חיים שהם בני מלאכה כפי שנלמד מהפסוק של פריקה וטעינה, ואפשר שאפילו חתול וכלב בכלל לפי שהם מביאים תועלת. אולם זבובים ושאר שקצים ורמשים שמאוסים ויש להם מכשול ואף סכנה וצער לבני אדם, אין צעב"ח.

ג. צעב"ח שהוא לצורך, ודאי שמוטר, והוא מובא על ידי פוסקים רבים. דוגמא לכך ניתן למצוא בגמ' (ע"ז יא.) האומרת: "עוקרין על המלכים". כלומר, חותכים את פרסות הסוס שהמלך רכב עליו כדי שלא יוכל לרוץ יותר מכיוון שאסור להשתמש בתשמישו של מלך שמת. שואלים התוס' (ד"ה 'ואמאי'): הרי יש איסור צעב"ח? ועונים "שאני כבוד מלך שהוא כבוד לכל ישראל ואתי כבוד רבים ודחי צעב"ח". זאת אומרת שצעב"ח יכול להדחות מצורך כלשהו. וכן ניתן להוכיח זאת מדברי הגמ' שמתירה לשים משא כבד על בהמתו, ולהוליכה ממקום למקום, והרי פשוט שלחכמים קיימת מצות צעב"ח בפריקה.

וכן כתב ר' יהודה החסיד (יספר 'חסידים' תרסו):

"כל מעשה גרמות שאדם גורם צער לחבירו נענש, ואף אם יעשה צער על חנם לבהמה כגון שמישים עליה משאוי יותר מאשר יכולה לשאת, ואינה יכולה ללכת, ומכה אותה. עתיד ליתן את הדין, שהרי צער בע"ח דאורייתא".

ולגבי כלב כתוב (שם תרע)

"כלב שאינו מושך אם יכנס בבית, אם חפץ יהודי לגרשו, יגרשהו בשבט קטן. אבל לא יזרוק עליו מים רותחים או להכותו במקל גדול או לדחות אותו בדלת או לעוורו - לא יתכן".

וכן לגבי בע"ח קטנים (שם תתלא):

"שנים היו, אחד לא היה רוצה לשרוף הזבובים. אמר לו חבירו - אל תהי צדיק הרבה, מוטב לשרוף הזבובים, כדי שלא יפלו במאכל ובמשתה ויבלעם ויחטא. לכך נאמר (קהלת ז טז): 'אל תהי צדיק הרבה'".

וכן פסק הרמ"א (שו"ע אבן העזר סימן ה סעיף יד) על פי רבי ישראל איסרלין (בעל 'תרומת הדשן'): "כל דבר לצורך רפואה לית ביה משום צעב"ח". ונשאל ר' ישראל איסרלין אם מותר למרוט את נוצות העוף בעודו בחיים כי לא כדאי לשוחטו רק בשביל נוצותיו (לכתיבה) ומסקנתו - מותר, כיון שהוא צורך האדם. ובאופן עקרוני מותר לחתוך לעוף את הלשון כדי שידבר (כנראה מדובר על תוכי או עורב שחיתוך לשונו משפרת את יכולתו לדבר) וזה נחשב צורך שעשוע. וכך צריך היה להיות מותר לחתוך לכלב את אזניו כדי ליפותו - צורך אסתטי לאדם. אבל הוא מוסיף "העולם נזהרים ונמנעים, ואפשר שהטעם לפי רוצה לנהוג מידות אכזריות נגד הבריות". אם כן בצרכים קלושים מוטב להמנע, ולא רק לחסידים.

הט"ז נשאל אם מותר לנחור³⁶ בע"ח אשר עורותיהם מתקלקלים על ידי שחיטה, והוא כותב שמותר מכיון שיש לו "הנאה מרובה"³⁷. וכן, מותר לתת סם לכלב שמזיקו (כגון

³⁵ אומנם ישנם פוסקים שחולקים עליו (כמו הט"ז), אך אין הם חולקים במפורש.

³⁶ נחירה - קריעת הבהמה מהנחירים עד הלב.

מפסיד המאכל) אפילו אינו נושך. וב'שבות יעקב' נשאל על ניסויים בבע"ח עבור ב"א - ופסק שמותר, מפני שיש בו כל צורך.

מידת חסידות

האר"י לא היה פוגע אפילו בזבוב. וכן הרב צבי יהודה היה נזהר בנמלה המזדמנת על שולחנו. וכן, יש צורך גם במידת החסידות כדי לשקול אם באמת יש הפסד, או שזו סתם התחסדות. למשל, להתחסד ולא לעשות ניסויים רפואיים בבע"ח- ברור שזה הפסד אמיתי. וכן כתב בשו"ת 'שרידי אש', ולפי דעתו אפילו מידת חסידות אין בניסויים בבע"ח, מכיוון שאסור להחמיר במקום שנוגע לאחרים, כי צער בעלי חיים לא עדיף מצער חולים. וכן לגבי הדברה, האדם אינו רשאי להתחסד ולהזיק למשק ולמדינה.

סיכום

- א. יש אומרים שאיסור צעב"ח אינו חל כשהוא נגרם דרך מיתה, וכן אין צעב"ח לבע"ח שאינם משרתים את האדם, בעיקר אם זה לצורך האדם.
- ב. אם אין צורך ממשי אסור להתאכזר לבע"ח, אלא אם גורם הבע"ח לפגיעה בדבר אחר.

כלאים - "לא תחרוש בשור וחמור יחדיו"

לפי ה'משך חכמה' (דברים כב ז) האיסור מהתורה -לפי הרמב"ם- הוא במין אחד טמא ומין אחד טהור וזה לשונו:

"וזה כשיטת רמב"ם דמן התורה דוקא מין אחד טהור ומין אחד טמא".

אולם, חכמים אסרו בכל שני מיני בהמה כמו שכתב השו"ע (יורה דעה סימן רצו סעיף ז):
 "אסור לעשות מלאכה בשני מינין כגון לחרוש ולמשוך בקרון וכיוצא בזה בין שאחד טמא ואחד טהור בין ששניהם טמאים בין ששניהם טהורים בין בהמה עם בהמה כחזיר עם הכבש או חיה עם חיה כיחמור עם הפיל או חיה עם הבמה ככלב עם או צבי עם החזיר וכיוצא בהן"

טעם לדבר מצאנו בכמה מקומות כמו ה'חזקוני' (דברים שם):

"שהשור מעלה גרה תמיד ואוכל והחמור אינו מעלה גרה נמצא שזה אוכל וזה מתענה וזהו צער בעלי חיים".

וכן מצאנו ב'משך חכמה' (שם) בשם 'דעת זקנים מבעלי התוס':

"לפי שהשור מעלה גרה ומצטער החמור כשישמע השור (והחמור) אוכל".

ובהמשך מביא ה'משך חכמה' סתירה ברמב"ם:

"ואמנם במורה ח"ג פרק מט כתב ויראה לי כי טעם איסור קבוץ שני מינים כו' ר"ל לא תחרוש כו' כי אם יקבץ שניהם ירכיב אחד על חברו כו' אחד שור וחמור ואחד כל שני מינין כו' וזה מתנגד לשיטתו במשנה תורה, דאדרבא עיקר האיסור לפ"ז שייך רק בשני מינים טהורים או טמאים שאסורים בהרבעה

³⁷ וכן בספר 'עבודת הגרשוני' התיר גם מטעם זה.

ומתעברין זה מזה, אבל טהור מן הטמא אינו מתעבר (עי' בכורות ח) ולא יבא להרכיב כל כך. והעיקר שזה חק מחקי התורה ואין לנו לחקור טעמו".

כלומר לפי הימשך חכמה' בדעת הרמב"ם, אי אפשר לדעת את הסיבה לכלאי בהמה. בנוגע להבדלה מתי זה נעשה מין אחר, אומר הקיצושי"ע (סימן קעה) שאפילו העושה מלאכה בפרד שאימה סוסה ואביה חמור ופרד שני שאימה אתון ואביה סוס - זה כלאים. אולם הטור (שם) מוסיף:

"וואפי' במין של ים עם מין של יבשה אסור להנהיג אלא שאין לוקין עליו".

בנוגע למתי זה נחשב שהם קשורים יחד, אומר הטור בשם הרא"ש:

"שאין איסורן אלא בקשורים יחד אבל סוס וחמור שהולכין זה אצל זה ואין קשורין יחד ודף מונח עליהן מותר לישוב ע"ג הדף וכ"כ אבי העזרי על מ"ש הי"ר אפרים שהרוכב בסוס לצוד ציד ומושך בחבל הכלבים אצל הסוס שהוא לוקה משום מנהיג כלאים דבהנהגה לבד שמנהיגם זה עם זה לוקה אפילו אם אינן קשורין ואבי העזרי כתב שאין צד איסור בדבר שאין איסור בהנהגה עד שיעשה מלאכה בשניהם ביחד ועל ידי קשירה שני מינין הקשורין בקרון ומוליכין אותו היושב עליו פסק ר"י שאינו לוקה ורב אלפס כתב שהוא לוקה וכן הוא מסקנת א"א הרא"ש ז"ל קשר שני סוסים בקרון וקשר עמהם חמור אע"פ ששני הסוסים יכולין למשכו בלא החמור לוקה וכן עגלה המושכת בקרון וקשר מין אחד בצד הקרון או מאחריו חייב מפני שדוחק הקרון בגופו ומסייע בהליכתו".

אולם, הלכה זו נוהגת כל עוד אין צער לבעלי החיים וזה לשונו:

"אבל אם קשרו בו בשערו פטור מפני שכואב לו אם ימשוך ואינו מושך".

בנוגע לצורת ההנהגה אומר הקיצושי"ע:

"אסור לעשות מלאכה בשני מינים... ואפילו להנהיגם בקול בלבד, שהוא צועק עליהם, אסור אם הם קשורים יחד. ולכן עגלה של גוי שכלאים מושכים אותה, ומשא של ישראל על העגלה, אסור לישראל שילך סמוך להעגלה, דחיישין שמא יצעק עליהם שילכו מהר, וזה אסור משום מנהיג בכלאים".

וגם אפילו רק לשמירה אסור:

"אסור לקשור שני מינים יחד אפילו רק משום שמירה שלא יברחו. ויש ליזהר בזה, בעופות שלא לקשור שני מינים יחד, שקצת טועין בזה".

וכן בנוגע לאדם עם בהמה אומר השו"ע (שם):

"מותר לעשות מלאכה באדם ובבהמה או חיה כאחד כגון אדם שחורש עם שור או מושך עגלה עם חמור וכיוצא בוי".

צעב"ח ביום יום אכילת בשר³⁸

בימינו ישנם אנשים רבים הרואים את אכילת הבשר כדבר אכזרי ביותר. שהרי, כיצד יתכן שיצור חי בעל רגשות טובים ונעלים, יזיק ויהרוג יצורים אחרים למען הנאתו הפרטית גרידא. ואומנם, פילוסופים רבים - כ"א בדרכו הוא, הביאו 'טיעונים' שונים וגרמו לאנשים רבים להאמין שכאידיאל, ע"פ 'המוסר האנושי' אין שום בעיה לאדם להשמיד יצורים אחרים לטובתו האישית³⁹. אולם, פשוט שאין זה נכון, שהרי פשוט שלפי האידיאלים הגדולים⁴⁰ אין ראוי לאדם לאכול בשר. ואכן, כך היה בתחילה, לפני המבול אכן היה אסור לאכול בשר, אלא הן אדם הראשון, והן חית השדה ניזונו מצמחיה⁴¹, כמו שכתוב (בראשית א כט): "הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע אשר על פני כל הארץ ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זרע זרע לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ ולכל עוף השמים ולכל רומש על הארץ אשר בו נפש חיה את כל ירק עשב לאכלה ויהי כן". אולם, בכ"ז לאחר המבול הותרה אכילת בשר, ויש להבין "מדוע?"⁴².

א. כדי ללמוד תורה, זקוק האדם לכח הרב, שהרי כבר נאמר (מסכת כלה פרק ח) "מאי תושיה? תורה. ולמה נקראה תושיה? שמתשת כחו של אדם". ולכן התירו אכילת בשר, כדי שיהיה לאדם כח ללמוד תורה. נובע מכאן, שלעם הארץ אסור לאכול בשר⁴³, שהרי הוא אינו לומד תורה.

ב. כפי שאמרנו לעייל, אי אכילת בשר היא פעולה מאד מוסרית. פעולה זו היא כה מוסרית ועליונה, עד שכיום⁴⁴ לא יכולה האנושות להתקיים ברמה מוסרית כה גבוהה, ואם בכ"ז ננסה לחיות ברמה כזאת, הרי שבהכרח נגרום לבלבול גדול בעולם. יתרה מזו, הן אנו נמצאים ממש בדיוטא התחתונה ויש לנו עוד דברים רבים לתקן, ואילו ננסה עכשיו 'לקפוץ' ולהזהר ברמות רוחניות כ"כ גדולות, הרי זו תהיה חוצפה ואף במידה מסוימת צביעות, שהרי כעת אנו נכשלים בדברים שרמתם המוסרית נמוכה בהרבה מרמתה המוסרית של אי אכילת בע"ח.

ג. התאוה לאכילת בשר במקורה, איננה מבדילה בין אכילת בשר חיה, בהמה, עוף או חלילה בשר אדם. ואם היתה נאסרת אכילת בשר בכלל, הרי שמן הסתם איסור זה

³⁸ על פי מאמרו של הראי"ה קוק זצ"ל 'חזון הצמחונות והשלום'.

³⁹ טענות כמו: 'החזק שורד', 'כך חי הטבע' וכדומה הן טענות שכחות, וברור שאינן נכונות. שהרי אין אנו חיות טרף, אין אנו כישאר הטבע, שהרי יש בנו נשמה אלוקית, ויש לנו רגש ושכל ויכולת להבין. ומימילא שברור לנו שעקרונות כמו 'החזק שורד' הן עקרונות אכזריים ובלתי נכונים, וכן הטענה של 'כך חי הטבע', הרי אנו איננו חיות, ודברים רבים השתנו על-דינו במשך השנים, וממילא, אין כל סיבה שנצטרך להיות כמו חיות הפרא, ולאכול בשר (לגבי הויטמינים אותם יש בבשר, חלבונים וכדומה, הרי ניתן להשיגם ממקורות רבים אחרים).

⁴⁰ והקיצוניים.

⁴¹ פשוט הוא שמה שנאמר בבראשית א' 'וירדו בדגת הים', אין כוונתו לרדיה של רודן עריץ.

⁴² אולם, יש להבין שלמרות שהותרה אכילת בשר, עדיין בעת אכילת הבשר יש לזכור שזה לא המצב האידיאלי.

⁴³ כמו שכתוב ביילקוט שמעוני (ויקרא פרק יא רמז תקמז): "זאת תורת הבהמה. תניא, ר' אומר: עם הארץ אסור לו לאכול בשר, שנאמר: זאת תורת הבהמה והעוף. כל העוסק בתורה מותר לאכול בשר - וכל שאינו עוסק בתורה אסור לאכול בשר".

⁴⁴ וכן מאז דור המבול.

היה נפרץ⁴⁵, וממילא, כמו שהיו אוכלים בשר בהמה, כך גם היו מרבים בשחיתת קורבנות אדם, ובאכילתם. למסקנה: ברמה המוסרית הגבוהה אכילת בשר הינה מעשה שלילי, אולם, מכיוון שאנו איננו ברמה מוסרית כ"כ גבוהה, וכן מסיבות נוספות אחרות⁴⁶, ככלל, מותר לנו⁴⁷ לאכול בשר.

כלכלה - השמדת עודפים

הבעיה: כאשר יש גידול בע"ח שמתוכנן היטב מראש במגמה שיהיה רק לשיווק, קורה לעיתים שמתברר לחקלאי שלקראת תאריך השיווק הוא ימצא את עצמו עם כמות עודפת של בע"ח מסוים ברשותו. הכדאיות הכלכלית מוטלת בספק ואף יתכנו קנסות מצד השלטונות על שעבר את מכסת הגידול המותרת.

א. האם מותר להשמיד עודפים אלו?
 ב. באיזו דרך?
 ג. האם יש משום צעב"ח להעלות דגים השונים מאותו סוג שמגדלים בבריכה מסוימת?
 ד. האם מותר להשמיד עוף שאינו גדל בקצב של אחיו כלול והוא שונה מגדלם, ועלול לגרום לקשיים בעת השיווק?

כבר ראינו שנפסק להלכה שצעב"ח דאורייתא. ויש בכוחו לדחות איסורי דרבנן. מצד שני יש גם איסור דאורייתא של 'בל תשחית'. אולם מפני צרכי השונים של בני אדם איסור זה נדחה, כיון שאז אין זו דרך השחתה⁴⁸?

האם מפני צרכי בני אדם נבטל את צרכי הבהמה, או שביחס לדומם, כגון אוכל, מתבטל צורך האדם והוא חל על חשבונו?

היחס בין צעב"ח ובל תשחית

אפשר שזו גוף המחלוקת בין ר' יוסי הגלילי לחכמים בב"מ (שם) לריה"ג אסור צעב"ח כאיסור בל תשחית ולצורך משא בני אדם מותר לצער בהמה, ולכן לדעתו איסור צעב"ח הוא מדרבנן, ולחכמים יש איסור מיוחד מהתורה לצעב"ח. וקשה על חכמים: אם הבהמה גורמת צער לאדם על ידי עצם חיותה, האם מותר לו לצערה? על כל פנים אין ראייה לזה מזקן שאין לפי כבודו שיכול 'להשתמט' מפריקת העול, או מעדיפות פריקת בהמתו של שונא ששם מטרתו היא כדי שיכוף את יצרו, שכן יש גם פטורים דומים באיסור בל תשחית.

התוס' (ע"ז יא: הובא לעיל) תרצו לגבי המקרה של מלך שמותר לעקור את פרסות סוסו לאחר שמת. ואילו הר"ן תירץ, שלגבי זקן - הותר צעב"ח לצרכי בני אדם, וכל שכן כאשר מדובר ב'שב ואל תעשה' והרי הוא נידון ב'קום עשה'. מהגמ' בחולין ומהתוס' בע"ז משמע שצעב"ח עומד כנגד צרכי בני"א. למשל, במקרה שהיתה לר' פנחס בן יאיר תרעומת על רבי שהחזיק פרדות בביתו, ועל כן סירב לסעוד אצלו. כשהציע רבי לעקרו ענה לו ר' פנחס בן יאיר ש"איכא צער בעלי חיים" וכשהציע לו

⁴⁵ לפחות ע"י מספר רב של עמים.

⁴⁶ שחלקן פורט לעיל, וחלקן לא פורט עקב קוצר היריעה.

⁴⁷ לפי רוב הדעות גם אם אנו איננו נחשבים כת"ח.

⁴⁸ גם איסור 'ביזיון אוכלים' שהוא חמור יותר, בטל מפני צרכי האדם.

אח"כ להמיתם ענה לו "איכא בל תשחית", ומסביר רש"י שם⁴⁹: "לא יוכלו לבעט, ובל תשחית ליכא שיהו ראיות לדישה". כלומר, משמע מכאן שצעב"ח ובל תשחית הם שתי רמות איסור שונות.

התוס' בע"ז (שם ד"ה 'עוקרין') אומר: "בשלמא משום בל תשחית ליכא, דכיוון שלכבודו של מלך עושין כן, אין כאן השחתה, אלא הוי כמו תכריכין של מאה מנה. אלא צעב"ח איך הותר?" והם עונים שכבוד המלך הוא כנגד כבוד ישראל, והוא דוחה צעב"ח. כלומר, משמע מכאן שכדי לדחות צעב"ח יש צורך באיסור מיוחד, שלא כמו צרכים שיכולים לדחות איסור בל תשחית.

וכן משמע מהתוס' בע"ז (דף יג ד"ה 'אמר אביי'): שעונשו של הקונה בהמה בשוק של הגויים ביום אידם הוא לעקר את בהמתו. ואע"פ שיש בזה איסור דאורייתא, מכל מקום יש ביד חכמים לעקור בקום עשה, משמע שעל כל פנים לא די בצורך כלשהו כדי לעקור איסור צעב"ח, וחכמים התירו כאן משום קנס.

איסור צעב"ח משום הרחקת אכזריות

היתרומת הדשן' (פסקים סימן קה) דן בשאלה: האם מותר למרוט נוצות לאווזות חיות? וז"ל: "דאין איסור משום צעב"ח אם הוא עושה לצרכיו ותשמישיו דלא נבראו כל הבריות רק לשמש את האדם". אולם הוא מוסיף: "העולם נזהרים ונמנעים... לפי שאינו רוצה העולם לנהוג מדות אכזריות נגד הבריות". ומה שהתירו בתוס' בע"ז, הוא לצורך רפואה של האדם וכן אומר הרמ"א (אבן העזר סוף סימן ה):

"כל דבר הצריך לרפואה או לשאר דברים לית ביה משום צעב"ח. ולכן מותר למרוט נוצות מאווזות חיות, וליכא למיחש משום צעב"ח. ומ"מ העולם נמנעים, משום דהוי אכזריות".

וב'דרכי משה' הרחיב שיכול לעשות הכל, אולם לא ברור בשו"ע אם "שאר דברים" שדוחים למענם צעב"ח (ורק העולם נמנעים מהם משום אכזריות) אם זה לצרכי רפואה, או אף אם זה לצורך אחר כגון צורך כלכלי גרידא. אם דרוש צורך רפואה, או מעין צורך רפואה, הרי שאיסור צעב"ח חמור יותר מאיסור בל תשחית, כיוון שאת איסור בל תשחית דוחה כל צורך שהוא.

לפי הטי"ז, מנהג העולם מחייב מצד ההלכה, ואף לצרכים המיוחדים אין להתיר צעב"ח. באשר לאיסור בל תשחית בהשמדת עודפים - מצאנו סוגיא (תענית כ.). המספרת כיצד היה רב הונא שולח בכל ערב שבת שליחים לשוק, וקונה מהירקנים ירקות שנשאר להם, ומשליכם לנהר. שואלת הגמרא: למה לא יתנום לעניים? ומתרצת מפני שפעמים שיסמכו העניים על ירקות אלו, ולא יבואו לקנות⁵⁰. ולמה לא ישליכום לבהמה? ומתרצת שאין מאכילים לבהמה מאכל אדם. ושוב שואלת שלא יקנה כלל את שארית הירקות? ומתרצת אי הכי, נמצאת מכשילם לעתיד לבוא, והירקנים לא יבואו למכור כלל.

וקשה, הרי איסור ביזוי אוכלין הטריד את הבהמה, וכן, לאן נעלם איסור בל תשחית שהתיר רב הונא לעצמו להשליך לנהר? רש"י תירץ בשם 'שמועה ששמע', שזרק לנהר "והולכין למקום אחר, ומוצאין אותם בני אדם ואוכלין אותן". אם איסור בל תשחית לא

⁴⁹ לגבי עקירת הפרסות.

⁵⁰ ומסביר שם רש"י "... ואין להם מה לאכול בשבת".

הותר כדי להפטר מעודפי שוק, על כל הצרכים שנמנו בגמ' שם, קל וחומר שאיסור צעב"ח (שהוא חמור ממנו) לא ידחה לאותה מטרה.
 אמנם כל זה נעשה כשהשמדת העודפים נעשית לצרכים כלכליים גרידא, אולם כאשר העודפים פוגעים במזונם של בעלי החיים האחרים או הופכים טפילים - הרי הם בגדר מזיקים שהפתח להשמדתם ברור יותר. גם אז, על אף שאין פה איסור צעב"ח אפשר שחלים פה דברי המהרא"י בנוגע למריטת נוצות - שאיסורו נובע משום האכזריות שבו, וכנזכר אצל דוד בנוגע לבני האדם (דברי הימים א כב ח) "דם לרוב שפכת", ועל כן יש למצוא את הדרכים הפחות כואבות לבע"ח.

סיכום

- א. איסור צעב"ח חמור מאיסור בל תשחית, ואין הוא נדחה מכל צורך כלשהו.
- ב. אין לצער בע"ח כשהם נשארם 'עודפים' ואינם כדאיים לטיפול מבחינה כלכלית, אלא ראוי ורצוי למכרם או לשחררם (כגון, דגים למקורות מים אחרים).
- ג. כשאינן ברירה יש לבחור את המיתה הקלה ביותר, וגם אז יש להיות רגיש להכחדה המונית הגובלת באכזריות.

סיכום

ברור הוא שצעב"ח איננה מצווה רגילה. ניתן לראות זאת כבר מהסוגיא הבסיסית בנושא בב"מ (לב), שם רוב הדעות פוסקות שצעב"ח דאורייתא, אך למסקנה, מעמידים את המשנה שם כר' יוסי הגלילי שסובר שצעב"ח הוא דרבנן. כמו כן, ניתן לראות זאת גם מסוגיות אחרות בגמרא. למשל מאתונו של ר"ג (שבת קנד): שלא פרק ממנה את הדבש בשבת מכיוון שלא רצה לבטל כלי מהיכנו, למרות שנפסק שלצורך צעב"ח מותר לבטל כלי מהיכנו (שם קכח):.

השוני בין מצווה זו למצוות אחרות נראה אף ברמב"ם (הלכות רוצח ושמירת נפש) שמחלק לגבי דין צעב"ח, האם הוא מדרבנן או מדאורייתא ע"פ האחריות על הבהמה, אם האחריות על הישראל - צריך לפרוק אף בחינם, ואם האחריות על הנכרי, אינו צריך לפרוק.

השוני במצווה ממשיך כאשר אנו מנסים להבין מהו מקור צעב"ח בתורה⁵¹, ולמרות שנראה שברור מהסוגיא בב"מ (שם) שהמקור הוא מחיוב פריקת בהמה, בכ"ז מבין השטמ"ק שאין לצעב"ח מקור בתורה, למרות שהוא נחשב כאיסור מהתורה. וכן לגבי הדיון האם 'שילוח הקן' נחשב כמקור לצעב"ח, שלדעת המהר"ל (ב'תפארת ישראל פרק ו) אין ב'שילוח הקן' משום צעב"ח, ולדעת הרמב"ן (שם) מטרת 'שילוח הקן' היא כדי להרבות רחמים בלבנו⁵², וכגורם עקיף אף משום צעב"ח, ואילו הרמב"ם מבין 'שילוח הקן' הוא המקור של צעב"ח⁵³.

התמיהות לגבי צעב"ח נמשכות כאשר אנו רואים שלמרות שע"פ רוב הדעות הוא מהתורה, בכ"ז כבוד בני"א, הנאה, רווח כלכלי ועוד סיבות רבות דוחות אותו.

⁵¹ לפי המ"ד שצעב"ח דאורייתא.

⁵² וכן לגבי 'אותו ואת בנו'.

⁵³ למרות שראינו שלפי הרמב"ם לא ברור שצעב"ח הוא בכלל מהתורה.

יש להבין עוד מהי בדיוק הנקודה של 'צער בעלי חיים', מהי בדיוק מצווה זו, ומדוע היא שונה מהמצוות האחרות. השתדלנו להביא כאן מספר נקודות שיעוררו תמיהה זו, ויגרמו לך, הלומד, לנסות ולהבין מעצמך מהי הנקודה של צעב"ח.

עצות לצמצום חלקו של כ"א מאתנו בגרימת צעב"ח

כ"א מאתנו יכול לסייע במניעת צעב"ח ע"י מאמץ קל ביותר שלא יצריכו לשנות את אורח חייו. הצורה הקלה והפשוטה ביותר היא המנעות מאכילת מוצרים שייצורם כרוך באכזריות רבה במיוחד. אומנם, מצד הדין, מכיוון שפעולות אלו נעשות לצורך האדם אין בהם מאיסור צעב"ח, אולם לפחות לפי עניין של מידת חסידות⁵⁴ יש טעם מדוע לא להשתמש במוצרים כאלו.

ביצי תרנגולות המגודלות בלולים תעשייתיים

כמו שבדאי ידוע לכולנו, כאשר אתה עוסק בתעשייה, אתה מעוניין ברווחים גדולים עם הוצאות קטנות, ולכן, רוב לולני התעשייה מכניסים את התרנגולות לתוך שטח מאד מצומצם⁵⁵, דבר הגורם לצער רב, למחנק ולסבל. יתרה מזו, בגלל הצפיפות הרבה, התרנגולות מנקרות אחת את חברתה, וכדי למנוע זאת, נוהגים בעלי הלולים לכרות את מקור התרנגולות בעודן קטנות⁵⁶. לעומת זאת, ישנם לולים שאינם נחשבים לממש תעשייתיים, התרנגולות מסתובבות באופן יותר חופשי, חייהן מתנהלים בדומה לחייהן בצורה חופשית, ואין הן סובלות כ"כ הרבה. ביצים של תרנגולות אלו מסומנות כיביצי חופשי, או 'ביצים אורגניות', הן נמצאות כמעט בכל חנות, וקנייתן יכולה לעזור מאד בצמצום הצער לחיות⁵⁷.

כבד אווז

כדי להפיק כבד אווז יש צורך לפטם את האווזים⁵⁸. הפיטום נעשה ע"י צינורית קשיחה המוחדרת דרך לוע האווז, ודרכה מוחדרות כמויות מזון עצומות. יתרה מזאת, כדי שהאווז לא יוציא אנרגיה, כולאים את האווז בתוך תא צר שאינו גדול בהרבה ממדי גופו. עקב הפיטום נוצרים בגופו של האווז מומים רבים, החל מקרעים בוושט⁵⁹ ועד פגיעה באברים הפנימיים⁶⁰. כ-12% מהאווזים מתים במהלך הפיטום⁶¹. לכן, מומלץ להמנע מאכילת כבד אווז, וע"י כך לנסות 'לסגור את שוק הכבדים'⁶².

⁵⁴ כפי שראינו לעיל.

⁵⁵ לכל תרנגולת יש כולב שגודלו זהה כמעט לגודלה שלה, דבר המונע ממנה לנוע.

⁵⁶ בקרום המקור ישנם עצבים, כריתת המקור הנעשית עם מכשיר דמוי גליוטינה דו-להבית הינה פעולה כואבת ביותר, ויש לבדוק עד כמה באמת יש הכרח לעשותה.

⁵⁷ גם אם לכתחילה אין צער זה אסור מהתורה, ובכ"ז מצד מידת חסידות...

⁵⁸ משקל אווז מפרטם גדול עד פי 10 ממשקל אווז נורמלי...

⁵⁹ בגלל החדרת הצינורית.

⁶⁰ עקב גודלו של הכבד.

⁶¹ יש לבדוק האם פיטום האווזים אכן מותר. האם תאווה לסוג מזון מסוים אכן נחשבת להנאה, והיא דוחה צעב"ח.

⁶² כשרותם הבעייתית של אווזים אלו בגלל הפגיעה שנגרמת לאברים הפנימיים, היא סיבה נוספת להימנע מאכילתם. הערת העורך.

ישנם עוד צורות רבות שבהן יכולים אנו למנוע צעבי"ח⁶³, כל שעלנו לעשות הוא להתאמץ מעט, ולהסתכל סביבנו.

"נקדישך ונעריצך. ונעריצך כבר זכרנוהו למעלה. כנועם ע"ש (משלי ג יז) דרכיה דרכי נועם שיח ע"ש (תהלים קב א) ולפני ה' ישפוך שיחו. סוד ע"ש (שם קיא א) בסוד ישרים. שרפי קודש נקראו כן המלאכים לפי שהם שורפים בהבל פיהם. המשלשים לך קדושה, שאומר קדוש קדוש קדוש ג"פ להורות שאין לקדושתו חקר, כי כאשר יזכיר האדם דבר ג' פעמים די לו כאלו הזכירו מאה פעמים. והחכם רבי דוד קמחי ז"ל פירש שאמר שלשה פעמים קדוש כנגד ג' עולמות שהם עולם העליון ועולם התיכון ועולם השפל הוא העולם הזה. והנכבד בזה העולם הוא האדם ואומר שהוא קדוש ונעלה משלשה עולמות ובשני עולמות יקדישוהו ירוממוהו בתהלתם. והאדם גם כן בעולם השפל ע"כ. ובתנחומא (פ' יתרו) מפרש דברים רבים שהם משולשים: אבות משולשים אברהם יצחק ויעקב. ישראל משולשים כהנים לויים וישראל. משה אותיותיו משולשים. רועים שלשה משה ואהרן ומרים. תורה משולש' תורה נביאים וכתובים. וגם תורה אותיותיה משולשות, פירוש אותיו' אבג"ד שהתורה כלה יוצאת מהן הם משולשות כיצד, אחדים עשרות ומאות. והאחד ג' פעמים ג' וכן העשרות וכן המאות. פירוש אחר אב"ג ביי"ת שלישי של שלשתן. בג"ד גימ"ל שלישי. גד"ה דל"ת שלישי. וכן עד סוף האותיות. עוד שמעתי פירוש אחר בשם הרא"ש אב"ג יעלו ששה והם משולשים שלש אותיות ושני פעמים שלשה בג"ד הם תשעה והם משולשים. גד"ה הם י"ב והם משולשים. וכן עד סוף האותיות. שלשה תפלות ביום ערב ובקר וצהריים. וכן שלמה עשה שלש ספרים שיר השירים ומשלי וקהלת וזהו שאמר (משלי כב כ) הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת. וכן כתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר. כלומר המלאכים נוטלים רשות זה מזה שלא יקדים האחד ויתחיל אא"כ פתחו כלם ביחד. וזהו שאמרו ביוצר כלם כאחד עונים באימה וכו'. ונהגו לנענע עצמן בקדושה וסמך לדבר (ישעיהו ו ד) וינעו אמות הספים מקול הקורא. וכתוב (יחזקאל ג יב) ותשאני רוח ואשמע אחרי וגו' כלומר, כשהייתי שומע הקדושה כאלו רוח היתה נושאה אותי. לעמתם משבחי' ואומרים כל ארבע רוחות הם לנוכח פני האופנים והם משבחי' להקב"ה באיזה נוכח שירצו, כי הכבוד מלא את כל הרוחות ואינן צריכין להסב פניהם לכל צד שהרי יש להם פנים לכל צד כמו שנאמר (שם א ט) איש אל עבר פניו ילכו אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת ילכו לא יסבו בלכתם. ואומר כל אחד מהם ברוך כבוד ה' ממקומו לפי שאין יודעין איה מקומו. והר"ם במז"ל פירש ממקומו כפי מעלתו ועצם חלקו במציאות. ובדברי קדשך כתוב לאמר ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה ישראל נקראו ציון כדאיתא בפסיקתא (פסיקתא דרב כהנא סוף אנכי) אמר רבי חנניא בר פפא חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו מקום שנקראו ישראל ציון אלא זה (ישעיה נא טז) ולאמר לציון עמי אתה. או יש לומר ציון ממש ומן הדין הי' לומר ה' ימלוך לעולם ועד שהוא של תורה (שמות טו יח) אלא בשביל הזכרת ציון אנו אומרים זה שאמר דוד על שם (תהלים קלז ו) אם לא אעלה את ירושלם על ראש שמחתי. ובכל התפלות אנו מזכירין או ציון או ירושלם."

'אבודרהם' סדר שמונה עשרה

⁶³ ואפילו צעבי"ח דאורייתא, שפשוט שהוא אסור.